

1807-ben az egyetemi Fűvészkert igazgatójává nevezték ki. Tomtsányi Ádám fizikus és mérnök, egyetemi tanulmányait a budai egyetem bölcsészkarán és az Institutum Geometricum-ban végezte. Előbb bölcsészdoktori, majd 1787-ben mérnöki oklevelet szerzett. 1823–1824-ben az egyetem rektora volt.

Kisalakú térképük a móri földrengésről írt *Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Mórensi anno 1810. Die 14. Januari orto* című latin nyelvű tanulmányuk mellékleteként 1814-ben jelent meg. A Karacs Ferenc (1770–1838) metszete *Tabula exhibens loca in*

provincia Albensi terrae motu anno 1810 die Jan. maxime adflucta című munka a világ első földrengéstérképe (Klinghammer et al., 1995) A térképen dőlt templomtornyok jelzik a rengések erősségét, nyilak mutatják az első lökések irányát (3. ábra). A térképen pontozott vonal határolja az azonos rázkódthatású területet, így az ábrázolás előfutára az angol Robert Mallett 1857-es nápolyi földrengésről készített térképén feltűnő izoszeiztáknak.

Kulcsszavak: *térképírás, térképtörténet, ország-térkép, zsebatlasz, geofizikai térkép*

IRODALOM

Fodor Ferenc (1952): *A magyar térképírás* I. kötet. Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest
Klinghammer István – Pápay Gy. – Török Zs. (1995): *Kartográfia-történet*. ELTE Eötvös, Budapest • <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/kptkonyv/konyv.htm>
Plihál Katalin (2013): *A Tabula Hungariae... Ingolstadt, 1528. Térkép és utóélete az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében*. OSZK–Kossuth Kiadó, Budapest

HIVATKOZOTT TÉRKÉPEK

Hevenesi Gábor (1689): *Parvus Atlas Hungariae sive Geographica Hungariae in 40. tabellas divisae descriptio*. Voigt, Vienna • http://digital.slub-dresden.de/fileadmin/data/400535343/400535343_tif/jpegs/400535343.pdf

Kitaibel Paulus [Pál] – Tomtsányi Adamus [Ádám] (1814): *Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Mórensi anno 1810. Die 14. Januari orto*. Budae • http://books.google.hu/books?id=ID5bAAAACAAJ&pg=PR52&clpg=PR52&dq=Dissertatio+de+terrae+motu+in+genere,&source=bl&ots=DbtdbRfyaT&sig=n-yTnAJ_BlapvuDltNdhonqVvSfY&hl=en&sa=X&ei=oaD7U4HKJYf_4QTQroCAAQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Dissertatio%20de%20terrae%20motu%20in%20genere%2C&f=false
A térkép: *Tabula exhibens loca in provincia Albensi terrae motu anno 1810 die Jan. maxime adflucta*. • <http://www.oszk.hu/sites/default/files/mori-foldrenges.jpg>
Lazarus [Lázár deák] (1528): *Tabula Hungariae ad quator latera*. Cuspinianus, Ingolstadt • <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolgozatsolt/tema/htm/lazarna.htm>

VILÁGVÁROSOK A VILÁGGAZDASÁG ARÉNÁJÁBAN

Csomós György

PhD, főiskolai tanár,
Debreceni Egyetem Építőmérnöki Tanszék
csomos@eng.unideb.hu

Bevezetés

2008. szeptember 15-én az amerikai Lehman Brothers befektetési bank csődvédelembe menekült, kirombantva ezzel a II. világháborút követő időszak legnagyobb gazdasági válságát, amelyet sokan egyenesen az 1930-as évek gazdasági világegyezéséhez hasonlítottak. A Lehman Brothers összeomlása ikonikus jelképévé vált az egész világra áttérjedő pénzügyi és gazdasági krízisnek, egyúttal felhívta a figyelmet a jelentős gazdasági potenciállal rendelkező országok fiskális és monetáris politikáinak elégtelen működésére, és a szabályozáson ütött rések kihasználtságára. A válság következményeit természetesen minden tudományterület máshogyan értelmezi, tapasztalatait máshogyan használja fel, így többek között a geográfiai is. A városokkal foglalkozó társadalomkutatók (geográfusok, szociológusok, közgazdászok) számára maga a válság mintegy mellékes eseménynek minősül, amely végső soron annak a teóriának szolgál újabb bizonyítékául, hogy napjaink világgazdasága egy olyan küzdőtér, amelyben világvárosok feszülnek egymásnak. A globalizálódó világgazdaság csomópontjaiban városok állnak (Hall, 1966; Friedmann, 1986; Sassen, 1991; Taylor, 2004), az egész világot átszövő hatalmas multinacionális vállalatokat

és bankokat néhány világvárosból irányítják, tevékenységüket ellenőrzik (Vitali et al., 2011), a tőkekoncentráció egyes városokban minden képeletet felülmúl. A világvárosokban született gazdasági döntések közvetlenül vagy közvetve befolyásolhatják egész nemzetgazdaságok működését, amelyre a legkurrensebb példát éppen a már említett gazdasági válság szolgáltatja: bár 2008-ban a krízis New Yorkból indult ki, következményeit az Európai Unió mind a mai napig szenvedti. A világvárosok a posztindusztriális társadalom sarokkövei, a fogyasztás legfontosabb színterei, a pénzpiacok működtetői. A világváros státusz persze korántsem konstans, nem szerzett előjog, mégis létezik egy olyan zárt kör, amelynek résztvevőit nem érintheti semmiféle fluktuáció. Saskia Sassen (1991) szerint ez utóbbiak az ún. globális városok.

A tanulmányban bemutatom a világvárosokkal és globális városokkal kapcsolatos kutatások történetét és jelen állását, felhívom a figyelmet néhány jellemző paradigmaváltásra, illetve egy rövid empirikus elemzés segítségével jellemzem a világgazdaság irányító és ellenőrző központjait.

A világváros hipotézis

Napjainkban roppant divatos világvárosokként aposztrofálni városokat mindössze azért,

mert valamely egyedi vagy egyedinek vélt tulajdonságuk miatt kiemelkednek társaik köréből. Ennek oka részben arra vezethető vissza, hogy az elmúlt évtizedekben a világ város fogalma elveszítette eredeti tartalmát, a terminológiához a szakterület szinte minden jelentősebb kutatója hozzátett egy-egy újabb jellemzőt, vagy éppen a korábbi definíciót fosztotta meg az elavultnak véltéktől. Így mára a világ város fogalom roppant kaotikussá, nehezen értelmezhetővé vált, nem is meglepő, hogy az eredetileg világ városként leírt metropoliszok mellett – mint például New York, London vagy éppen Tokió – regionális szinten sem meghatározó, közepes méretű városokat is gyakran világ városnak neveznek. De miről is szól az eredeti gondolat?

A világ város terminológiát 1915-ben Patrik Geddes (1915) skót geográfus (szociológus, biológus, filozófus) alkotta meg *Cities in Evolution* című könyvében, bár egyetlen fejezetcímtől eltérően egyszer sem fejtette ki világosan, hogy mit is ért a definíció alatt. A kifejezést Peter Hall (1966) ruházta fel tartalommal az 1966-ban megjelent *The World Cities* című könyvében: a világ városok olyan városok, amelyek képesek befolyásolni a világgazdaság működését. Amennyiben pusztán ezt a roppant leegyszerűsített definíciót nézzük, egyértelművé válik, hogy világ városok a történelem során mindig is léteztek, Richard G. Smith (2014) szerint elég csak Rómára, Konstantinápolyra, Velencére, Amszterdamra, Londonra vagy New Yorkra gondolni. Hall (1966) azonban roppant részletes felsorolást is nyújt arról, hogy tulajdonképpen milyen jellemzőket kell figyelembe venni: azok a városok nevezhetők világ városnak, amelyek a globális politikai hatalom központjai, a legerősebb nemzeti kormányok és legbefolyásosabb nemzetközi szervezetek

székhelyei; amelyek helyet adnak a kereskedelmi szervezeteknek, munkaadói szövetségeknek; amelyek koncentrálnak a világ meghatározó iparkonzernjeit. Azok a városok, amelyek forgalmas vasútállomásokkal, kikötőkkel, de legfőképpen repülőterekkel rendelkeznek; amelyek nemcsak a kereskedelemnek, de a pénzügyi életnek is a legfontosabb szinterei, otthont adnak tőzsdéknek, központi bankoknak, nagy kereskedelmi bankoknak és biztosítóknak; csakúgy, mint hatalmas kórházaknak, világhírű egyetemeknek és múzeumoknak, a legmodernebb tudományos és kutatóintézeteknek, amelyek központjai a médiának, jelentős újság- és könyvkiadóknak. Hall ráadásul még egy érdekességet megemlít: a világ városok nem egyszerűen lakosságszámukkal emelkednek ki a városok sokaságából – elég csak arra gondolni, hogy sok fejlődő világbeli ország is hatalmas megvárosokkal rendelkezik –, hanem azzal is, hogy integrálják a nemzeti elitet, a társadalom leggazdagabb rétegeit. Hall szerint az 1960-as évek közepén ezeknek a kritériumnak összességében meglehetősen kevés város (vagy inkább konurbáció) tudott megfelelni, amelyek közül hat – London, Párizs, a Randstad,¹ a Rajna-Ruhr, New York, Tokió – a nyugati világból került ki, míg egyet – Moszkva – az akkori szocialista blokk adott.

Az elkövetkező évtizedek releváns kutatásainak alapvető tájékoztató pontot jelentett a fentebb vázolt kritériumrendszer, ugyanakkor világossá tette azt is, hogy a világ városok köre meglehetősen rugalmasan értelmezhető. Ennek alapvetően két oka volt, amelyek közül az egyik objektívnek, a másik viszont

¹ Randstad (*Patkóváros*): az Amszterdam, Utrecht, Rotterdam, Hága nagyvárosokat, illetve a közöttük fekvő településeket átfogó agglomeráció.

szubjektívnek tekinthető. Egyrészt, időben előrehaladva a világgazdaság mint rendszer folyamatosan változik, hullámokban cserélődnek le az innovációt hordozó iparágak, különböző mértékű és fajtájú gazdasági, pénzügyi válságok követik egymást, a növekvő gazdasági potenciállal rendelkező fejlődő világbeli országok hatalmas metropoliszai pedig egyre nagyobb globális szerepet követelnek. Ennek a folyamatnak a földrajzi vetületéként a világgazdaság fókuszpontjaiban újabb és újabb városok jelennek meg, illetve váltanak le más városokat. Másrészt, a diszciplínával foglalkozó kutatók a Hall (1966) által felállított – egyébként is meglehetősen nagyvonalúan kezelt – kritériumrendszer saját elképzeléseik szerint formálták át, hozzátettek vagy elvettek belőle jellemzőket, amelyek végeredményeként újabb és újabb világ város csoportok jöttek létre. Mindenesre a kutatások – függetlenül attól, hogy kinek a nevéhez kötődtek – egészen az 1990-es évek elejéig egy viszonylag közösnek tekinthető elv mentén rendeződtek: világ városoknak azokat a városokat tekintették, amelyekben jelentős mértékben koncentráltak – mintegy a globalizáció legfontosabb megtestesítőiként – a legnagyobb multinacionális vállalatok, bankok központjai. Az ismertebb kutatók közül ezt az elvet követte többek között Stephen Hymer (1972), David A. Heenan (1977), Robert B. Cohen (1981), John Friedmann és Goetz Wolff (1982), Norman J. Glickman (1987). Heenan (1977) szerint például a multinacionális vállalatok irányításának központosítása végső soron a nemzetközi gazdaság központosítását is eredményezi, hiszen a világ városok a globális gazdaság legmagasabb szintű döntéshozatali centrumai.

A Hall (1966) által elindított kutatás újabb mérföldkővet John Friedmann 1986-ban

megjelent *The World City Hypothesis* című munkája jelentette, amely a városokkal foglalkozó kutatási terület egyik legfontosabb idezett művének számít. Friedmann – hasonlóan, mint Hall – szintén felállított egy sajátos kritériumrendszert, és részletesen felsorolta azokat a tényezőket, amelyeket a világ városnak teljesítenie kell. Ezek a következők voltak: kiemelkedő pénzügyi központ; transznacionális vállalatok, és leányvállalatok székhelye; nemzetközi szervezetek központja; az üzleti szolgáltatások gyorsan növekvő központja; a termelés fontos színtere; kiemelkedő közlekedési csomópont; jelentős népességtörmörlés. Persze nemcsak a városokra vonatkoztak kritériumok, hanem az anyaországoknak is meg kellett felelniük bizonyos elvárásoknak. Ebben a relációban Friedmann a Világbank tizenkilenc szintű centrum–periféria klasszifikációját vette figyelembe. Véleménye szerint tehát azok a városok tekinthetők világ városnak, amelyek minél több kritériumot teljesítenek az említettek közül, anyaországuk pedig a világgazdaság centrumához tartozik. A hipotézis a kritériumok szempontjából talán csak annyiban jelentett újat, hogy érezhetően a gazdasági jellemzők felé mozdult el, azonban abban a tekintetben mindenképpen innovatívnak és előremutatónak számított, hogy nem egyszerűen megnevezte a világ városokat – mint ahogyan azt Hall tette –, hanem bevezetett egy jól követhető taxonómiát is. Ugyanakkor a korszaknak megfelelő centrum–periféria–félperiféria klasszifikáció eleve leszűkítette a szereplők körét, hiszen az akkori szocialista blokkból (a Szovjetunióból, a kelet-európai országokból és Kínából), illetve Indiából, és a Dél-afrikai Köztársaság kivételével Afrikából egyetlen város sem került a világ városok közé. Ahogyan az *I. táblázatban* látható, a klasszifikáció így is harminc várost

	centrum országok		félperiferikus országok	
	elsődleges	másodlagos	elsődleges	másodlagos
Európa	London I Párizs II Rotterdam III Frankfurt III Zürich III	Brüsszel III Milánó III Bécs III Madrid III		
Afrika				Johannesburg III
Észak- és Latin-Amerika	New York I Chicago II Los Angeles I	Toronto III Miami III Houston III San Francisco III	São Paulo I	Buenos Aires I Rio de Janeiro I Caracas III Mexikóváros I
Ázsia	Tokió I	Sydney I*	Szingapúr III	Hongkong II Tajpej III Manila II Bangkok II Szöul II

1. táblázat • A Friedmann-féle világváros-hierarchia (Forrás: Friedmann, 1986) (* Az 1980-as évek előtt sok kutató Ausztráliát viszonylag gyenge gazdasági potenciálja miatt egyszerűen Ázsiához sorolta. Ma a nemzetközi terminológia az *Asia-Pacific* övezet részének tekinti.)

tartalmazott, amelyek közül a világvárosok legfontosabb csoportjába csak London, New York, Los Angeles és Tokió került.

A Friedmann-féle taxonómia tehát a világváros-kutatások szempontjából azért vált igazán elfogadottá, népszerűvé és követendővé, mert egyrészt a konkrétabb kritériumrendszerével mintegy definiálta (vagy inkább újradefiniálta) a világváros fogalmát, másrészt világossá tette, hogy relatíve mérhető jellemzők birtokában nemcsak egyszerű felsorolás lehetséges, hanem egzaktan tekinthető rangsorolás és klasszifikáció is.

Gazdaságpolitikai paradigmaváltás az 1980-as években

A kutatások az 1990-es években szinte teljesen új dimenzióba kerültek, amelynek az okai

elsősorban a globális gazdaságpolitikai változásokban keresendők. Smith (2014) kifejti, hogy az 1980-as években az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban gyökeres fordulat történt a követendő gazdaságelméletek területén: a II. világháború utáni demokratikus fundamentumokra épülő keynesianizmust felváltotta a Reagan és Thatcher nevével fémjelzett neoliberalizmus (*thatcherizmus, reaganomics*), amely végső soron a Milton Friedman-féle szabadpiaci fundamentalizmus elvein alapult. Mindez nem jelentett mást, mint a globális kapitalizmus legitimitációját olyan ideológiákon keresztül, mint vagyontermelés, önző hiper-individualizmus, privatizáció, finanszírozás, komputerezés, liberalizáció, denacionalizáció, dereguláció, szabad kereskedelem és a piac erők láthatatlan

keze. Smith (2014) szerint ennek következménye, hogy a pénzüpiacokat leginkább kontrolláló – és a persze a szabadpiaci kapitalizmusban egyébként is nagy gyakorlattal rendelkező – Egyesült Államok és Egyesült Királyság vezető pénzügyi központjai, New York és London kerültek a városhierarchia csúcsára. Ezen a téren melléjük csak a sajátos helyzetű Tokió volt képes felzárkózni, hiszen az exportvezérelt japán gazdaság építőköveinek számító hatalmas iparkonglomerátumok (*keiretsuk*) belső finanszírozásában tőkeerős óriásbankok töltötték be kulcsszerepet. A fejlett világ gazdaságirányítása így lényegében háromszatúvá zsugorodott, amelyben London, New York és Tokió domináns pozíciója megkérdőjelezhetetlenné vált.

A globális város teória

Saskia Sassen amerikai-holland szociológus 1991-ben jelentette meg *The Global City* című könyvét, amely a város-gazdaság nexusra fókuszáló kutatások leghíresebb és legismertebb művévé vált. Sassen (2001, 3–4) rávilágított arra, hogy a vezető városokkal szemben az új gazdasági világrend új elvárásokat támaszt, amelyeket így fogalmazott meg:

„A vezető városok hosszú ideje központjai a nemzetközi kereskedelemnek és pénzügyeknek, azonban mostantól funkciójuk négy új területre is kiterjed: egyrészt, a világgazdaság irányításának szervezésében nagyfokú koncentrátságot mutatnak, másrészt, elsődleges célterületei a pénzügyi szervezeteknek és a vezető gazdasági szektorok között a hagyományos gyáripari termelést felváltó speciális szolgáltatásoknak, harmadrészt, a termelés, különösen az innovatív termelés legfontosabb színterei, és végül piacai is a termelésnek és innovációnak. Így egy új típusú város tűnt fel: a globális város. Napjainkban vezető példái: New York, London, Tokió,

Frankfurt és Párizs.”

Sassen úgy látja, hogy a globális irányítás képessége nem magyarázható egyszerűen a nagyvállalatok erejével. Peter J. Taylor (2004) szerint Sassen célja nem más, mint átformálni azt az elavult képzetet, hogy a globális kontrollt önmagukban a nagyvállalatok tesztetik meg. Az új posztindusztriális gazdasági rendben a globális városok ugyanis nem pusztán az irányítás és ellenőrzés központjai, hanem a szolgáltatások globális központjai is. Másrészt Sassen arra is felhívja a figyelmet, hogy a termelésnek nem kell feltétlenül materiális terméket eredményeznie, a bankok és szolgáltató cégek szintén termelést valósítanak meg, amelynek a végeredménye bár nem kézzelfogható, de kifejezhető. Sassen globális város teóriájának központi elemét az ún. APS (*advanced producer services*) cégek jelentik, amelyek tevékenységükkel többek között a fizikai termelést végző cégeket támogatják. Ezek a tevékenységek a következők: jogi szolgáltatások, általános menedzsment-szolgáltatások, innováció, fejlesztés, design, adminisztráció, humán erőforrás-szolgáltatások, termelés technológiai szolgáltatások, karbantartás, szállítás, kommunikáció, nagykereskedelem, reklám, takarítás, biztonsági szolgálat, raktározás. Ahogyan arra Sassen is felhívja a figyelmet, az APS-szektor azokat a tevékenységet öleli fel, amelyeket a termelő cégek nem vagy csak kevésbé hatékonyan képesek ellátni, ezért azokat az arra specializálódott APS-cégeknek szervezik ki. Az APS-cégek koncentrációja tehát egyértelmű ismertető jele a posztindusztriális globális városnak.

Az 1970-es, 1980-as évekre jellemző világváros-megközelítés és az 1990-es évektől datálható globálisváros-megközelítés alapvető eltéréseit Ben Derudder (2006) a következőkben foglalta össze (2. táblázat):

	világváros	globális város
az elmélet alkotója	Friedmann	Sassen
funkció	erő	fejlett szolgáltatások
közvetítő	multinacionális vállalatok	termelést segítő cégek
a hálózat struktúrája	a kapitalista világ tripoláris területei egyenlőtlenségének reprodukciója	a hagyományos centrum-periféris mintát megtörő központosultság és marginalitás új geográfiája
területiség	városrégió	tradicionális CBD,* vagy az intenzív üzleti tevékenységek hálózata

2. táblázat • A fontosabb elméleti megközelítések taxonómiája.
(Forrás: Derudder, 2006) (* Central Business District)

Látható, hogy mindkét megközelítésnek sarkalatos pontja maga a város mint alapvető elemzési egység értelmezése. A kutatások kezdeti stádiumában – lényegében az 1960-as évek közepétől egészen az 1980-as évek végéig – döntő fontossággal esett latba a multinacionális vállalatok központjának területi elhelyezkedése. Mint említésre került, a kutatók elsősorban azokat a városokat tekintették világvárosnak, amelyekben a globális gazdaságot átszövő multinacionális vállalatok döntéshozó központjai mind nagyobb számban koncentráálódtak. Ez viszont felveti azt a roppant összetett kérdést, hogy mit is kell érteni a város alatt: a közigazgatási értelemben vett várost, a központi várost az agglomerációjával együtt, vagy esetleg egy teljes városrégiót? A Hall (1966) által képviselt nézet szerint a világváros tulajdonképpen az utóbbi definíciót fedi le, elég csak arra gondolni, hogy az általa világvárosnak nevezett hollandiai Randstad konurbáció 8300 km²-t ölel fel, lakosság száma meghaladja a 7,1 millió főt, és magában foglalja a legnagyobb holland városokat: Amszterdamot, Rotterdambot, Ut-

rechtet és Hágát. Hasonló a helyzet New Yorkkal (*New York Metropolitan Area*), Tokióval (*Tokyo Major Metropolitan Area*), vagy Londonnal (*Greater London*), hiszen valamennyi „város” tulajdonképpen egy-egy hatalmas kiterjedésű városrégiót fed le. Kérdés természetesen, hogy mi indokolta ezt a megközelítést? Az Egyesült Államokban és több nyugat-európai országban már az 1970-es évektől megfigyelhető volt, hogy a legnagyobb multinacionális vállalatok – többek között a közlekedés, a távközlés, majd az informatika fejlődésének köszönhetően – a döntéshozó központjaikat a hatalmas, zsúfolt metropoliszok helyett kisebb városokban költöztetik át, vagy már eleve oda is helyezik (Lyons – Salmon, 1995). Az új központok azonban döntően a globális gazdaság vérkeringésébe szorosan integrálódtak metropoliszok agglomerációs települései közül kerültek ki, a vállalatok tehát kihasználták a kisvárossal járó kellemes környezet minden pozitívumát, miközben működésükhöz igénybe vették a metropoliszok által nyújtott előnyös funkciókat (például: repülőtér közelsége, szinte

korlátlan munkaerő, kereskedelmi és szállítási lehetőségek, bankok és tőzsdék).

Ugyanakkor a pénzüpiacokat favorizáló gazdaságpolitikai paradigmaváltás következtében mind nagyobb hangsúly helyeződött a bankok, biztosítók, különböző pénzügyi szervezetek, illetve az APS-cégek területi elhelyezkedésére. Márpedig ezek a szervezetek, cégek korántsem az agglomeráció kisvárosait részesítik előnyben, hanem a metropoliszok központi üzleti negyedeit, az ún. CBD-ket (*central business district*). Sassen (2001) szerint például megfigyelhető, hogy Sao Paulo (Brazília) központi üzleti negyede sokkal szorosabb kapcsolatban áll New York Cityvel, mint *São Paulo* a saját agglomerációjának perifériájával. Ez a gondolatmenet végső soron új megvilágításba helyezte, és egyben letisztította a város fogalmát, amennyiben város alatt azt a közigazgatási egységet nevezte meg, amely ténylegesen kapcsolatot tart fenn a globális pénzüpiacokkal.

Függetlenül a Sassen-féle globálisváros-elmélettől (amely leginkább a szemléletében hozott újat) a világgazdaság egyfajta alapvető tehetetlenségére hívták fel a figyelmet Jonathan V. Beaverstock és munkatársai 1999-ben megjelent *A Roster of World Cities* című tanulmányukban. Az általuk elvégzett gyűjtésben a szakterület három évtizedének huszonhét legmeghatározóbb munkáját elemezték, és arra a következtetésre jutottak, hogy a szerzők huszonegy esetben – vagy kizárólag vagy elsősorban – a New York, London, Tokió triádát nevezték meg a világgazdaság vezető városaiként. Még egy jellemző sajátossága a forrásoknak, hogy a szerzők a világvárosok szűk csoportjában szinte kizárólag egyesült államokbeli, európai és japán városokat említettek meg, a fejlődő világból azonban egyet sem.

Politikai és gazdasági változások a 20. század végén: az új világregend születése

Miközben az 1990-es évek elejére a fejlett világ folyamatosan elmozdult a posztindusztériális gazdaság és társadalom irányába, a világpolitikában és világgazdaságban jelentős változások történtek. Ezeket – a teljesség igénye nélkül – a következő pontokban lehet összefoglalni:

- A szocialista világregendszer és a Szovjetunió felbomlása után újabb országok kapcsolódtak be a globális gazdaság vérkeringésébe, többek között a regionális erőviszonyok alakulását befolyásolni igyekvő kelet-európai országok, és a hamarosan a világgazdaságban is meghatározó tényezőnek számító Oroszország.
- Az 1970-es évek végén elindított gazdasági reformokkal, a különleges gazdasági övezetek (SEZ) létrehozásával, Hongkong 1997-es visszacsatolásával, majd legújabb lépésként 2011-ben a WTO (*World Trade Organization* – Kereskedelmi Világszervezet) tagság elnyerésével fokozatosan erősödtek Kína világgazdasági pozíciói. A GDP-t figyelembe véve 2010-ben Kína megelőzte Japánt, és felzárkózott az Egyesült Államok mögé, vagyis a világ második legnagyobb gazdasági hatalmává vált, sőt a Világbank előrejelzése szerint 2030-ra Kína a globális gazdaságban a vezető szerepet is átveheti.
- A fejlődő országok egészen az 1980-as évekig elsősorban a hagyományos termelés területén tűntek ki, köszönhetően többek között a hatalmas mennyiségű, képzett, de olcsó munkaerőnek, a környezetvédelmi, munkajogi, egészségügyi szabályozás alacsony színvonalának. Ez részben éppen a fejlett világban tapasztal-

ható posztindusztrializmus egyik következménye, hiszen az Egyesült Államok, a nyugat-európai országok, Japán és később Dél-Korea multinacionális vállalatai előszeretettel telepítették termelő egységeiket olyan fejlődő országokba, mint pl. Kína, India, Mexikó, Brazília. Mindez a fejlődő országok GDP-jének rohamos emelkedését eredményezte, amelynek mintegy lenyomataként ezekben az országokban is folyamatosan növekedett a fogyasztók száma, a fogyasztás volumene. A hatalmas belső piacok robbanása viszont saját jogon is kitermelte a fejlődő világ óriásvállalatait, amelyek ma már egyre komolyabb kihívást jelentenek a fejlett világnak. A *Forbes* gazdasági magazin évente közzéteszi a világ kétezer legnagyobb tőzsdei vállalatának rangsorát, amelyet a vállalatok pénzügyi instrumentumaiból generált kompozit index alapján készít el. Jól illusztrálja a fejlődő országok előretörését, hogy míg 2006-ban 1377 vállalatot a G7-csoport² adott, addig 2013-ban már csak 1105-öt, ezzel szemben a BRICS-csoport³ vállalatainak a száma 2013-ban 320-ra emelkedett, szemben a 2006-os 149-es értékkel. Továbbá a rangsor elkészítésének történetében 2013-ban fordult elő először, hogy az élen nem egy egyesült államokbeli vállalat állt, hanem a Kínai Ipari és Kereskedelmi Bank (sőt a második helyen is egy kínai bank szerepelt, illetve az első tizenegyben további öt).

Az 1973-as, majd az 1979-es olajárrobbanást követően a Perzsa-öböl menti országok

egyre fontosabb világgazdasági szerepre tettek szert, ám nemcsak az olajtermelés, a nyersanyagellátás és az alapanyagipar területén. Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Kuvait és Katar egyre komoly pozíciókat szereznek meg a nemzetközi pénzügyi életben, amit az is jól mutat, hogy Abu-Dzabit és különösen Dubajt mára sok kutató a vezető világvárosok közé sorolja.

- A 2007/8-as pénzügyi és gazdasági világválság elsősorban azoknak az országoknak a gazdaságát rengette meg, amelyek elkötelezettek voltak a neoliberalizmus eszméi mellett. Amíg az Egyesült Államok, de különösen Európa és Japán kormányai azzal szembesültek, hogy a válságba sodródott kereskedelmi bankok zavartalan működésének biztosítása, illetve a pénzügyi rendszer stabilitásának fenntartása igen komoly kormányzati anyagi szerepvállalást igényel (amely tovább fokozta ezeknek az államoknak az eladósodását), addig egyes fejlődőnek ítélt országok – például Oroszország, Brazília és különösen Kína – a hiteleket finanszírozó nemzetek közé kerültek. Ennek következtében a gazdaságilag legerősebb fejlődő országok pénzügyi központjai már nemcsak a hatalmas belső piacok feletti kontrollt tudhatták magukénak, de egyre erősebb pozíciókat szereztek a nemzetközi pénzügyi életben is.

Ezen gazdasági és politikai okok miatt a hagyományos világváros/globális város irányzatot is át kellett értékelni, hiszen a negyedszázadon keresztül tripolárisnak (centrum, félperiféria, periféria) értelmezett világgazdasági rendszerben folyamatosan eltolódtak az erőviszonyok, a vezető városok között pedig új, igen jelentős szereplők tűntek fel.

A globális irányítás és ellenőrzés: visszatérés a gyökerekhez

A multinacionális vállalatok területi koncentrációja tehát fontos összetevőjét jelentette a világváros-elmélet kritériumrendszerének. Hall (1966) és Friedmann (1986), illetve az 1970-es években számos kutató hangsúlyozta, hogy a világot behálózó hatalmas vállalatok gazdasági ereje döntő fontossággal bír a világváros-definíció szempontjából. Az 1990-es évektől – részben a korábban említett gazdaságpolitikai paradigmaváltásnak köszönhetően – Sassen (1991, 2001), Beaverstock és munkatársai (1999), Taylor (2004) újradefiniálták a világvárosok fogalmát. Munkáikban a hagyományos értelemben vett multinacionális vállalatokkal szemben sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a posztindusztriális gazdaságot reprezentáló APS-cégeknek, amelyek fő területeként olyan tevékenységeket jelöltek meg, mint például a jogi szolgáltatások, a könyvelés, a banki és pénzpiaci szolgáltatások, a reklámozás és média. Sassen (2006) például fel is veti a multinacionális vállalatokkal kapcsolatos azon alapvető problémákat, amelyek összességében kérdésessé teszik a világvárosok azonosításának lehetőségét pusztán a cégközpont funkciók alapján. Véleménye szerint, egyrészt, a termelést végző multinacionális vállalatok regisztrált központjai gyakran abban a városban találhatóak, amelyekben alapították őket, miközben a tényleges döntéshozó központjaikat (amelyeket sokszor csak másodlagos központ néven szerepeltetnek) már valamely világváros üzleti negyedébe helyezik, másrészt sok vállalat kizárólag, vagy döntően a belföldi piacon érdekelt, miközben gazdasági teljesítményük vetekedhet sok nemzetközi nagyvállalattal. Végül az is nehezen megfogható, hogy a vi-

lágvárosok azonosításának érdekében a vállalatok mely jellemzőjét kell vagy legalábbis érdemes figyelembe venni: a globális erővel rendelkező (például a *Fortune 500*, vagy a *Forbes 2000* rangsorok által feltüntetett) vállalatok koncentrációját, esetleg az alkalmazottak összlétszámát, vagy a gazdasági adataik valamely kiemelt paraméterét (például a piaci értéket vagy a forgalmát).

Az 1990-es évek végétől azonban – mintegy a kezdeti elméletek reneszánszaként – újra a figyelem középpontjába kerültek a multinacionális vállalatok, regionális nagyvállalatok. A kutatók immár kevésbé ragaszkodtak teóriaalkotáshoz, helyette sokkal inkább a világgazdaság működését kívánták ábrázolni és megérteni a vállalatok működésén keresztül (Godfrey–Zhou, 1999; Alderson–Beckfield, 2004; Taylor et al., 2011). Mindez azt jelentette, hogy a világváros-definíció részének tekintett irányítás és ellenőrzés funkció (command and control function) saját jogon is a kutatások fókuszába került. Magyarázattal erre az szolgál, hogy a nemzetközi pénzpiacokat uraló globális városok köre – a New York, London, Tokió, Párizs, Frankfurt-csoport – zártnak tekinthető, a pénzpiacok kontrollja szempontjából a világgazdaság változásai roppant kevésbé érintik ezt a halmazt. Ugyanakkor az irányítás és ellenőrzés funkciók mértékének roppant dinamikus ingadozása egyértelműen tükrözi a világgazdaságban bekövetkezett változásokat. Ennek a funkciónak a mérésére több módszer is született, amelyeknek az egyik alternatívája a globális irányítás és ellenőrzés index (IEI). Az IEI a tőzsdén jegyzett multinacionális vállalatok, regionális nagyvállalatok, bankok pénzügyi mutatói alapján képzett kompozit index (a metodikát lásd bővebben Csomós, 2013a; Csomós, 2013b).

² G7 csoport: USA, Kanada, Egyesült Királyság, Németország, Franciaország, Olaszország, Japán

³ BRICS-csoport: Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-afrikai Köztársaság

A korábban elhangzottak alapján nem okoz különösebb meglepetését, hogy 2006-ban a globális városok álltak az IEI-rangsor élén, sorrendben New York, Tokió és London.

Mint a 3. táblázatban látható, 2006-ban a vezető városok döntően a fejlett országokból kerültek ki, kivételt csak két kínai város, Peking és Hongkong jelentett (bár utóbbit,

	2006			2013		
	ország	város	IEI	ország	város	IEI
1	USA	New York	10,02	USA	New York	7,34
2	Japán	Tokió	8,09	Japán	Tokió	6,92
3	U. K.	London	6,60	Kína	Peking	6,44
4	Franciaország	Párizs	5,70	U. K.	London	5,53
5	Hollandia	Ransdtad	3,31	Franciaország	Párizs	4,89
6	USA	San Francisco	3,20	USA	San Francisco	4,14
7	USA	Dallas	2,20	Dél-Korea	Szöul	2,21
8	Svájc	Zürich	1,80	Oroszország	Moszkva	1,89
9	Dél-Korea	Szöul	1,66	Hollandia	Amszterdam	1,83
10	USA	Chicago	1,58	Kína/Hongkong	Hongkong	1,81
11	USA	Washington	1,55	USA	Washington	1,74
12	USA	Houston	1,51	USA	Dallas	1,72
13	USA	Charlotte	1,49	Kanada	Toronto	1,67
14	Németország	Köln	1,46	Svájc	Zürich	1,46
15	Kanada	Toronto	1,41	USA	Chicago	1,45
16	Spanyolország	Madrid	1,35	USA	Houston	1,25
17	Németország	München	1,35	Ausztrália	Sydney	1,04
18	Japán	Oszaka	1,30	Svédország	Stockholm	1,04
19	Kína	Peking	1,29	Németország	München	0,99
20	USA	Atlanta	1,18	Spanyolország	Madrid	0,98
21	USA	Minneapolis	1,16	USA	Minneapolis	0,94
22	Svédország	Stockholm	1,06	Ausztrália	Melbourne	0,94
23	U. K.	Edinburgh	1,03	Németország	Köln	0,89
24	Japán	Nagoja	1,02	India	Mumbai	0,87
25	Kína	Hongkong	1,02	Kína	Sanghaj	0,85
	25 vezető város		63,32	25 vezető város		60,93
	összes város		100	összes város		100

3. táblázat • A vezető városok fontosabb releváns adatai 2006-ban és 2013-ban

mint *de facto* önálló városállamot, sokan a fejlett államok csoportjába helyeznek). Sassen (2001) azonban úgy látta, hogy a rohamosan fejlődő és erősödő Kína az 1990-es években Hongkongon keresztül csatlakozott a világ-gazdasághoz, és Hongkong mint a hatalmas kínai gazdaság „kapuvárosa” a jövőben könnyen felzárkózhat a globális városok csoportjához. Az IEI viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy Hongkong világgazdasági pozíciójának erősödését egyértelműen beárnyékolja Peking erősödése. A kínai főváros ugyanis nemcsak nemzetközi relációban vált befolyásos gazdaságirányító központtá (ez ugyanis elsősorban Hongkongra jellemző), hanem a hatalmas kínai piacon is, és nemcsak Hongkong, hanem ugyanúgy Sanghaj rovására (Lai, 2012; Taylor et al., 2013). Ezt világosan tükrözi, hogy míg Peking 2006-ban a 19. helyen állt a rangsorban, addig 2013-ban már harmadik volt, megelőzve a globális városnak nevezett Londont és Párizst. Ennek oka alapvetően abban keresendő, hogy a kínai kormányzat kontrollja alatt álló stratégiai jelentőségű óriásvállalatok központjai szinte kivétel nélkül Pekingben találhatók. Ezzel szemben Sanghaj és különösen Hongkong sokkal tágabb teret biztosít a privát szférának, ám a kisebb-nagyobb mértékben magán-, illetve külföldi tulajdonban álló vállalatok mérete – legalábbis Kínában – nem vetekedhet az állam fennhatósága alatt álló óriásokéval. A 2013-as rangsorban persze nem csak kínai városok képviselik a fejlődő világot. Már a vezető városok között is feltűnik Mumbai, amely az indiai gazdaság legfontosabb pénzügyi központja: huszonkét vállalata közül tíz a pénzügyek területén működött. Oroszország fővárosa, Moszkva, mintegy átmenetet mutatott a fejlett és fejlődő világ között: az IEI-értékét döntően huszonegy energiaszolgáltató, energia- és bányaiipari

vállalat határozta meg, amelyek közül a Gazprom 2013-ban a világ harmadik legnagyobb profitjával rendelkezett.

A fejlett világ vezető városainak többsége ugyanakkor folyamatosan veszített IEI értékéből, a 2013-ban is élen álló New York például többet, mint a hetedik helyen álló Szöul teljes IEI értéke. Ez elsősorban a pénzügyi szektorának igen komoly meggyengülésére vezethető vissza. Ugyanakkor New York az egyik legösszetettebb gazdasági szerkezettel rendelkező város (amelyhez csak Tokió, Párizs és London gazdasági struktúrája mérhető), pozícióját döntően befolyásolja világviszonylatban is kiemelkedő méretű médiaszektora és gyógyszeripara. Komoly csökkenést mutat London és Párizs is, mindkét város pozíciójának változását – nem meglepő módon – döntően a pénzügyi szektor veszteségei okozzák. A két vezető európai gazdaságirányító központ között azonban megfigyelhető egy markáns különbség, amely a közös elemnek tekinthető erős pénzügyi szektorok jelenlététől radikálisan eltér. London ugyanis – mintegy lenyomataként a gyarmati időknek – több kettősbejegyzésű vállalattal rendelkezik, amelyek alapvetően a nyersanyag-kitermelésben érdekeltek. Mivel London a bányaiipari cégek finanszírozásában egyébként is nagy gyakorta rendelkezik – a világ legnagyobb nyersanyag-tőzsdéje is a brit fővárosban található –, ezért számos fejlődő világbeli hatalmas bányaiipari, illetve vas- és acélipari vállalat helyezte ide központját. Ezzel szemben Párizs elsősorban a francia nemzeti nagyvállalatok fókuszterülete, s ezek szinte kivétel nélkül a fővárost preferálták cégközpontválasztásukkor.

Összefoglalás

Az 1960-as évek közepétől a geográfia egy speciális irányzata bontakozott ki, amely azt

vizsgálta, hogy a városok milyen szerepet töltenek be a világgazdasági rendszerben, illetve kimutathatók-e olyan csomópontok, amelyekben a globális gazdaság irányításával kapcsolatos funkciók összesűrűsödnek. A kezdeti kutatásokban – bár számos kritériumot támasztottak a városokkal szemben – elsősorban az aktuális gazdasági globalizációt leginkább megtestesítő multinacionális vállalatok koncentrációjára és a termelés volumenére helyezték a hangsúlyt. A kutatók által felállított kritériumrendszernek leginkább megfelelő ún. világvárosokat az uralkodónak tekintett tripoláris világrend centrumterületeire pozicionáltak, míg a félperifériának számítót fejlődő országok hatalmas metropoliszainak meglehetősen elenyésző szerepet tulajdonítottak. Az 1980-as éveket radikális gazdaságpolitikai paradigmaváltás kísérte, amely az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a neoliberális eszmék megszállásához vezetett. Az újonnan formálódó posztindusztriális gazdaságban mind tágabb teret kapott a pénzügyi szektor és a bankszféra. Ennek következményeként a világvárosok viszonylag széles csoportjából kiemelkedtek az ún. globális városok, amelyek a posztindusztriális világgazdaság élén álltak: New York, London, Tokió, Párizs és Frankfurt. Az 1990-es években viszont olyan radikális politikai és gazdasági változások történtek, amelyek a korábbi hierarchiát alapjaiban forgatták fel. Többek között a szocialista világrendszer felbomlásának, a félperiféria fejlődő országaik látványos gazdasági felemelkedésének és a fejlett világot sújtó pénzügyi és gazdasági válságoknak köszönhetően új városok jelentek meg a nemzetközi gazdaság vérkeringésében. A posztindusztriális gazdaság sebezhe-

tősége és a pénzpiacok válsága újra felhívta a kutatók figyelmét a multinacionális vállalatok által képviselt hagyományos gazdaságirányítás jelentőségére. Épp ezért a 21. század elején ismét a kutatások fókuszába kerültek azok a városok, amelyek globális irányítási és ellenőrzési funkciókkal rendelkeznek, leginkább azért, mert szemben a globális városok konstans csoportjával a funkciók dinamikus mennyiségi és minőségi változása világosan reflektál az aktuális világgazdasági folyamatokra.

A jelen tanulmányban egy komplex mutató, a multinacionális vállalatok négy jellemző pénzügyi paraméterének integrálásával képzett irányítás és ellenőrzés indexen keresztül mutattam be a gazdaságirányítás nemzetközi központjainak globális pozícióváltozását. Az elemzés eredménye arra hívja fel a figyelmet, hogy míg 2006-ban a rangsor élén a fejlett világ nagyvárosai álltak, addig 2013-ra a fejlődő világ metropoliszai is előkelő pozícióba kerültek. Mindez azt is mutatja, hogy nemcsak a termelés mozdult el a fejlődő világ felé, hanem az irányítás, a gazdasági kontroll is. Külön ki kell emelni Pekinget, a kínai főváros ugyanis nem egyszerűen megközelítette a vezető gazdaságirányító központokat, hanem többet meg is előzött. Az elemzés egyértelműen tükrözi Észak-Amerika, Európa és Japán gyengülését, szemben Kelet-Ázsia – különösen Kína – rohamos erősödésével.

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

Kulcsszavak: *világváros, globális város, irányítás és ellenőrzés, neoliberalizmus, posztindusztriális gazdaság*

IRODALOM

- Alderson, Arthur S. – Beckfield, Jason (2004): Power and Position in the World City System. *American Journal of Sociology*. 109, 4, 811–851. DOI: 10.1086/378930 • <http://tinyurl.hu/EvyB/>
- Beaverstock, Jonathan V. – Taylor, P. J. – Smith, R. G. (1999): A Roster of World Cities. *Cities*. 16, 6, 445–458. DOI: 10.1016/S0264-2751(99)00042-6 • https://www.researchgate.net/publication/222267193_A_roster_of_world_cities
- Cohen, Robert B. (1981): The New International Division of Labour, Multinational Corporations and Urban Hierarchy. In: Dear, Michael – Scott, Allen John (eds.): *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Societies*. Methuen, London–New York, 287–314.
- Csomós György (2013a): A világgazdaság irányító és ellenőrző központjai 2012-ben. *Tér és Társadalom*. 27, 3, 93–108. • <http://tinyurl.hu/yqWsl/>
- Csomós György (2013b): The Command and Control Centers of the United States (2006/2012): An Analysis of Industry Sectors Influencing the Position of Cities. *Geoforum*, 50, 241–251. DOI: 10.1016/j.geoforum.2013.09.015 • <http://www.lboro.com/gawc/rb/rb430.html>
- Derudder, Ben (2006): On Conceptual Confusion in Empirical Analyses of a Transnational Urban Network. *Urban Studies*, 43, 11, 2027–2046. DOI: 10.1080/00420980600897842
- Friedmann, John (1986): The World City Hypothesis. *Development and Change*. 17, 1, 69–83. DOI: 10.1111/j.1467-7660.1986.tb00231.x
- Friedmann, John – Wolff, Goetz (1982): World City Formation: An Agenda for Research and Action (Urbanization Process). *International Journal of Urban and Regional Research*. 6, 3, 309–344. DOI: 10.1111/j.1468-2427.1982.tb00384.x • <http://tinyurl.hu/oKLL/>
- Geddes, Patrick (1915): *Cities in Evolution*. Williams & Norgate, London • <https://archive.org/stream/citiesinevolutionoogedduoft#page/n111/mode/2up>
- Glickman, Norman J. (1987): Cities and the International Division of Labour. In: Smith, Michael P. – Feagin, Joe R. (eds.): *The Capitalist City*. Blackwell, Oxford, 66–86.
- Godfrey, Brian J. – Zhou, Yu (1999): Ranking World Cities: Multinational Corporations and the Global Urban Hierarchy. *Urban Geography*. 20, 3, 268–281. DOI: 10.2747/0272-3638.20.3.268

- Hall, Peter Geoffrey (1966): *The World Cities*. Heinemann, London.
- Heenan, David A. (1977): *Global Cities of Tomorrow*. *Harvard Business Review*. 55, May/June, 79–92. DOI: 10.1002/tie.5060190313
- Hymer, Stephen (1972): The Multinational Corporation and the Law of Uneven Development. In: Bhagwati, J. (ed.) *Economics and World Order from the 1970s to the 1990s*. Collier-MacMillan, New York, 113–140.
- Lai, Karen (2012): Differentiated Markets: Shanghai, Beijing and Hong Kong in China's Financial Centre Network. *Urban Studies*. 49, 6, 1275–1296. DOI: 10.1177/0042098011408143
- Lyons, Donald – Salmon, Scott (1995): World Cities, Multinational Corporations, and Urban Hierarchy: The Case of the United States. In: Knox, Paul L. – Taylor, Peter J. (eds.): *World Cities in a World-system*. Cambridge University Press, Cambridge, 98–114.
- Sassen, Saskia (1991): *The Global City*. Princeton University Press, Princeton
- Sassen, Saskia (2001): *The Global City: New York, London, Tokyo*. 2nd Edition. Princeton University Press, Princeton • <http://tinyurl.hu/BvFF/>
- Sassen, Saskia (2006): *Cities in a World Economy*. 3rd Edition. Pine Forge Press, Thousand Oaks
- Smith, Richard G. (2014): Beyond the Global City Concept and the Myth of 'Command and Control'. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38, 1, 98–115. DOI:10.1111/1468-2427.12024 • <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2427.12024/pdf>
- Taylor, Peter J. (2004): *World City Network: A Global Urban Analysis*. Routledge, London–New York
- Taylor, Peter J. – Ni, P. – Derudder, B. – Hoyler, M. – Huang, J. – Witlox, F. (eds.) (2011): *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization*. Earthscan, London • <http://books.google.hu/books?id=fnn53R1xnwC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Taylor, Peter J. – Derudder, B. – Hoyler, M. – Ni, P. – Witlox, F. (2013): City-Dyad Analyses of China's Integration into the World City Network. *Urban Studies*. OnLineFirst, DOI: 10.1177/0042098013494419 • <http://tinyurl.hu/DrtS/>
- Vitali, Stefania – Glattfelder, J. B. – Battiston, S. (2011): The Network of Global Corporate Control. *PLoS ONE*. 6, 10, e25995. 10.1371/journal.pone.0025995 • <http://tinyurl.hu/lm8/>